

ב.

המפנה בחינוך הדתי בימינו צריך להתחיל בקימום הריסותיה של האווירה הדתית בבית ההורים — במצוות חינוך ההורים. תמוהה מאד היא העובדה, שבספ"רות הדלה שנכתבה עד כה על החינוך הדתי, מקומו של סעיף זה נפקד לגמרי. היסוד לחינוך הדתי בבית ההורים הוא בחינוכם העצמי. יסוד זה מהווה תנאי קודם למעשה. יש הכרח דחוף לארגן חוגי הסברה והדרכה להורים דתיים, על מנת להדריכם בשבילי החינוך הדתי. ההדרכה צריכה להיות מלווה כמובן לימוד תורה — חוג חוג ודרגתו. יש להחדיר ללבותיהם של אבות ואמהות צעירים, כי עליהם ללמוד על מנת ללמד, להתחנך על מנת לחנך. במיוחד תחדור הכרת החשיבות של אופן קיום המצוות בבית ההורים. יכיר וירגיש האב הדתי בבואו לקיים מצוה, כי במידה שתתעורר בלבו החוויה הדתית — היא תינטע גם בלב ילדו. לא על גורמים חינוכיים בלבד צריך החינוך הזה להישען, כגון: כוחו של ההרגל, יחס כבוד לערכי מסורת, אלא — כדי לשוות לחינוך זה ערך של קיים — דרושים גם הגורמים הפנימיים של צרכים חינויים-רוחניים. בזה האופן לא תיהפך המצוה עניין צדדי בחיי האדם, אלא היא תהווה חלק מהחיים עצמם.

אמנם אין אנו משלים עצמנו בדבר הקושי העצום לטפח אווירה מעין זו בימינו. והרי הדברים הדרושים כאן — אין תחליף להם, והאשליה העצמית אינה הולמת אותם. הם אינם ניתנים להיווצר על ידי האדם עצמו באופן מלאכותי ומכוון. דרושה אמונה עמוקה בערכן של מצוות. כל עיקרו של הרגש הוא תוכן נפשי הבא כאילו מאליו. המסתורין שברגש המרעיד את כל נימי הנפש — מקורו הוא פנימי וחבוי במעמקי הנשמה; ומהותו אף חורגת ממסגרת האישיות האינדיבידואלית. האדם מרגיש בו את הקשר האינטימי אל מקור הכל, שאין בו לא תחילה ולא סוף. בהדגישנו את דרך החינוך וההסברה השיטתית להורים, הרינו מגיחים, כי כל אב דתי רוצה בעומק לבו לחנך את בנו לתורה ולמצוות. עלינו להדריכו ולחנכו כיצד לעשות זאת.

בקיום המצוות בבית ההורים יש להבחין שני שלבים: שלב ההכשרה הנפשית לקראת קיום המצוה, ושלב עשייתה. השלב הראשון של ההכנה הנפשית צריך להיות ברור דיו, ועליו לתפוס מקום חשוב בחיי הבית הדתי. קודם כל אין להזניח את הסברת טעם המצוה. אמנם החינוך הדתי מבוסס בעיקרו על ההכרה שבכל מצוה אנו מקיימים את דבר ה', בין אם אנו יודעים את טעמה, ובין אם איננו יודעים; בכל זאת — מטעמים חינוכיים — חשובה מאוד ההסברה של טעם המצוה. הרי לכל אחת מתרי"ג המצוות פרד"ס מיוחד, אם הפשט של המצוה הוא ברור וגם נוח להיקלט על ידי המחשבה — הוא קודם לכול. אך גם במקרה, שהנימוק האמיתי הוא למעלה מהשגתנו, או מסובך בשביל שכלו של האדם הצעיר, לא נוותר לגמרי על קירוב המצוה ללבו של הנער, אף אם נצטרך להשתמש לשם כך בדרך

1. הד"ר י. ר. עציון פירסם חוברת שבה הוא דן על העיקרון היסודי של חובת החינוך הדתי מצד ההורים.

הרמו והדרוש. אין הסברה זו מחוייבת להיות מכוונת דוקא. היא יכולה ללבוש גם צורה של שיחה לפי תומה, כאדם המשווחח על עניין הקרוכ ללבו. כמובן, ייקבע אופייה של ההסברה בהתאם לגיל ולנסיבות אחרות, אך היא תלווה תמיד את שלב ההכנה לקראת בוא המצוה. האב ממלא את נרות חנוכייתו שמן, ובשעת מעשה הוא שח שיחה לבבית עם בנו הקטן אודות פך השמן שבבית המקדש; או — בשעה שהוא מצחצח את בגדיו ביום ששי ומתכוונן לקבל את פני שבת המלכה, הריהו מגלגל דברים עם בנו המתבגר על הטוהר והיופי, החיצוני והפנימי גם יחד, שהשבת מכניסה לתוך הבית. כל אלה הן דוגמאות של יצירת קרקע פורה לקליטת חוויה נפשית.

בשלב השני, כלומר בזמן עשיית המצוה, נשים את לבנו לכללים הבאים, שהשפעתם מכרעת מבחינה חינוכית:

(א) נקפיד הקפדה מלאה על כל פרטי קיום המצוה, כפי שקיבלנו אותה במסורת מפי חז"ל. הדיוק בפרטים מגדיל בעיני הדור הצעיר את ערך המצוה ויוצר בלבו יחס רציני אליה. ולהיפך — הזילזול בפרט זה או אחר — מעורר ממילא יחס של זילזול בערך המצוה כולה. המושג "סדר", שאנו משתמשים בו במיוחד בקיום המצוות בליל פסח, קובע את המהות החינוכית של כל המצוות. נביא דוגמה פשוטה של נטילת ידים לפני הסעודה: הבחור הצעיר, שאנו רוצים לחנכו ולקיים מצוות יתרשם בראותו את אביו בודק את הכלי שבו הוא נוטל את ידיו. אם הוא שלם כדון, אם יש בו השיעור הדרוש, ואחר כך נוטל את ידו כהלכה ומברך. הוא ילמד לזלזל במצוה זו, כאשר יראה את אביו מרטיב את ידיו בחפזון ליד הברו, ובשעת מעשה ממלמל משהו בשפתיו... כלל זה של סדר, דיוק וכוונה, חל באופן מיוחד על קריאת שמע, תפילה וברכת המזון. בני הבית הצעירים המסיכים אל השולחן ביחד עם אביהם לומדים הרבה מאופן ברכתיו. אם הוא בולע את האותיות ואומר את ברכת המזון מתוך הרגל מיכאני — הריהו מלמד בזה את בניו שלא לברך. אולם אם הוא מברך בנחת ומבטא את כל האותיות כראוי — הריהו מראה לנוכחים, כי דעתו ולבו נתונים לדברים שהוא מבטא בפיו, וסוף סוף לומדים אף הם לשמוע באזניהם מה שפיהם מדבר.

(ב) נשתדל עד כמה שידנו מגעת להדר את חיינו בהידור המצוה המחבב במ"י יחד את קיומה על בנינו. הטלית והתפלין שאנו מתפללים בהן, המנורה שאנו מדליקים בה נרות שבת, הכוס שאנו מקדשים בה, וכן כל שאר המכשירים שאנו משתמשים בהם לצורך מצוה — כל אלה יהיו נקיים, יפים ומהודרים. דבות הן החוויות הנפשיות והזכרונות הנעימים מימי הילדות, הקשורים בתפארת ובהדר בעת קיום המצוה. כגון: חנוכיית הזהב המבריקה בבית אבא, קופסת האתרוג המקושטת, כלי הפסח המהודרים וכל כיוצא באלה.

(ג) נשתף את ילדינו שיהוף רציני ומלא בקיום המצוה. נוסף על הרגלי מצוות, שנרגיל אותם לקיים כדוגמת המבוגרים, נשתדל — עד כמה שאפשר — לתת גם להם חלק ניכר במצוות שאנו מקיימים. ירגישו בשעת מעשה שמסייעים הם בקיום המצוה והשתתפותם היא בעלת ערך.

ג.

כדי לסכם את האמור בצורה מפורטת — נעמיד מול התמונה שתיארנו מקודם — בדיקת חמץ אור לארבעה עשר בניסן — תמונה אחרת ושונה בתכלית — — — כיצד בודקים:

בשבת הגדול, ימים אחדים לפני י"ד בניסן, תתנהל שיחה בין אב דתי לבנו, כשהם מסייבים אל שולחן השבת, בערך לפי התוכן דלקמן (א=אב; ב=בן):
 א: מחר בערב צריכים אנו לקיים מצות בדיקת חמץ, הבה ונשוחח קצת על כל העניין של חמץ ומצה. הזכור לך הטעם לאיסור חמץ בפסח ולמצות אכילת מצה?

ב: כן, זהו מאמרו של רבן גמליאל המובא בהגדת פסח: מצה זו שאנו אוכלים — על שום מה? על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם.

א: אימתי נמסר בפעם הראשונה הציווי לאכול מצה בפסח ולבער את החמץ מן הבית?

ב: בהיות ישראל במצרים; כאשר עדיין לא נגאלו.

א: אם לא נאמר, כי מצות מצה ניתנה להם כבר לפני כן על שם העתיד — נצטרך לחפש טעם נוסף לדבר. ואולי תוכל למצוא בהגדת פסח (אשר — אגב — אנו נאמר אותה גם היום, כי כן הוא המנהג בשבת הגדול) הסבר נוסף למהותה של המצה?

ב: אפשר אולי לפרש בכיוון זה את ההקדמה הארמית להגדה: הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים — — — ?

א: גם אני חושב כך. ולפי הסבר זה — מסמלת המצה את לחם העוני, שאבותינו אכלו תמיד, כל זמן היותם עבדים במצרים. כאשר היו צריכים למהר לעבודת הפרך — אף פעם לא הספיק בצקם להחמיץ, ולא רק בשעה שנגאלו.

ב: מדבריך יוצא, כי המצה היא לחם עוני, שהאדם אופה אותו בחפזון, והחמץ הוא הלחם, שהאדם אופה אותו מתוך הרחבה ובלי חפזון, ואם כן — המצה מסמלת את השיעבוד והחמץ מסמל את החרות דוקא. אני תמיד חשבתי להיפך — — —

א: מסקנתך נכונה מאוד. והרי בתורה עצמה נקראות המצות בשם לחם עוני (דברים טז, ג).

ב: ואם כן — כיצד משמש לנו לחם העוני והשיעבוד — סמל הגאולה דוקא?

א: אפשר לענות על כך בפשטות: כאשר האדם מעלה על זכרונו את ימי שיעבודו — הריהו לומד להוקיר את חרותו.

ב: אם כך הוא הדבר — תמוה מאד הוא האיסור שהתורה אסרה את החמץ בפסח.

א: החמץ הוא לחם ההרחבה והחרות — מדוע אנו צריכים לבער אותו כל כך?

א: יש שתי דרכים לגאולה. הגאולה יכולה לבוא בלבוש טבעי, כאילו הצטרפו התנאים הטבעיים וגרמו לגאולת העם. יד ה' פועלת כאן בסתר ולא בגלוי.

אך יש שהגאולה מופיעה כנס גלוי, כישועת ה' בהרף עין. יציאת מצרים באה מתוך גילוי שכינה מפתיע כזה, ומתוך מטרה ברורה, שעל יסוד יציאת מצרים יהיה עם ישראל הנושא של אמונת ה' בעולם. אילו נגאלו ישראל ממצרים בדרך הטבעית ההדרגתית — אזי היה לחם החמץ יורש את מקומו של לחם העוני. והרי כך דרכה של הגאולה הטבעית — העם המשועבד משתחרר מתחת עולו של העם המשעבד לאחר שהוא מנצח אותו, ורק אחר-כך הוא יוצא מעבדות לחרות. אולם במצרים בא הנס לידי גילוי דוקא בכך, שהגאולה גם היא באה בחפזון. כשם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ בהיותם עבדים — כך נאלצו למחר ולאפות מצות בעת יציאתם מעבדות לחרות. ודוקא לזכר הגילוי הזה של השכינה צויה אותנו הקב"ה לאכול מצה.

ועשוי יתברר לך גם הסמל של החמץ. כל האוכל חמץ בפסח — הריהו מכריז בזה לעין כול, כי הוא כופר בגילוי השכינה בעת יציאתנו ממצרים. כלומר — הוא כופר באבן הפינה של האמונה הישראלית. החמץ בפסח מסמל ממש את הכפירה באלקי ישראל ולכן אנו צריכים לבערו כל כך. לא לחינם ממשילים חכמינו את יצר הרע שבלב האדם לשעור שבעיסה. נוסף על כך שתהליך התסיסה שבשאור המחמיץ מזכיר לנו את הדינאמיות התוססת שביצרי האדם הרי יש באי-ביעור החמץ מן הבית בערב פסח ממש משום עקירת היסוד לכל מצוות התורה, שכולן מבוססות על נס יציאת מצרים. אין איפוא כל פלא, כי חמץ כגון זה אוסר במשהו. כל יהודי המאמין בקדושת התורה ובקדושת מצוותיה חייב לבער כל שריד של חמץ מביתו — — — מלבנו.

ב: האם על ידי ביעור החמץ מביתנו אנו מבערים באמת כל כפירה מלבנו?

א: אם נשתדל לקיים מחר בערב איה"ש את מצות חז"ל — בדיקת חמץ — כהלכתה, ונתכוון לכך בשעת מעשה — נתקרב בהרבה לאידיאל של החכמים. והרי לשם כך ניתנו המצוות כדי לזכותנו ולטהרנו.

למחרת אותה השיחה — אור ליום ארבעה עשר בניסן — חוזר האב לעת ערב מעבודתו, וניגש מיד בחרדת קודש לקיום מצות חז"ל. בהקפדה רבה הוא מכין את הדרוש לו: נר, כף וכי"ב, והריהו משתף בהכנותיו את בניו הקטנים. לאחר אמירת הברכה בכוונה ובדעת — מתחיל הוא לבדוק בדיקה רצינית בכל פינות הבית — ובניו עוזרים לו בכך. הנר נודד מפינה לפינה ומסדק לסדק, בכל מקום בולשות העינים אחרי החמץ שיש לבערו מהבית ומהלב כאחד... האווירה בבית באותה השעה רוויה כולה יראת כבוד, וביחד עם זאת — שמחה של מצוה. והרי בבדיקה זו כאילו מפנים את המקום, כדי לקבל את פני האורח היקר — חג הפסח — האהוב כל כך על הילדים. באותו הרגע לא יעלה על דעתו של איש לשאול: למה מחפשים, והרי הבית ממילא נקי — — — ונהפוך הוא: הבן העוזר ליד אביו מכניס את ידו הצנומה בחורים ובסדקים, וכל שמץ קטן של פסולת, הנראה בעיניו כפירור חמץ, הוא שמח עליו ועל ביעורו כמוצא שלל רב — — — לא "רמאות" כאן, ולא "טקס" מיושן שאבד תוכנו, אלא דבר אלקים חיים המחיה את נשמת האדם ונותן לו לטעום את טעם הקדושה בחיים.